

A jozefinizmus és a reformkor egyházpolitikája

Mária Terézia 1740-ben csak a magyar trónt foglalta el, a német-római császári címet nem birtokolhatta. A császári trónt férje, Lotharingiai Ferenc töltötte be 1745 és 1765 között I. Ferenc néven. Halálát követően a német-római császár Mária Terézia fia II. József lett, aki 1780-tól magyar király is volt. József célja egy erőteljesen központosított egységes birodalom megteremtése volt. Anyja halálát követően gyorsan fogott hozzá céljának megvalósításához. Uralkodása elején hozott rendeletek között már vallási kérdésekkel is foglalkozott. Felújította „a Zsigmond király által a 15. század elején bevezetett királyi tetszésjogot (*placetum regium*), királyi engedélyhez kötötte a pápai rendeletek kihirdetését, a szerzetesrendeknek pedig megtiltotta, hogy elfogadják külföldi előljáróik utasításait.”¹ A szerzetesrendek közül ugyanakkor azokat, melyeknek a tevékenysége nem terjedt ki oktatásra, betegápolásra, tudományok művelésére feloszlatta. Több mint 6000 rendeletet hozott, mely érintette az egyházat. II. (Nagy) Frigyes porosz király „sekrestyés királynak” nevezte emiatt II. Józsefet, aki igyekezett az állam hatalmát növelni az egyház felett, törekvése tehát az államegyházság megteremtését célozta. II. József fenti egyházpolitikáját *jozefinizmusnak*² is nevezik.

A protestáns egyházak helyzete II. József uralkodása idején

A protestánsok (evangélikusok és a reformátusok), valamint a görög nem egyesült³ keresztények helyzetének rendezéséről szóló *Tűrelmi Rendeletét* II. József 1781. október 25. napján adta ki. A rendelet értelmében:

- a protestánsok szabadon gyakorolhatják vallásukat, megengedte a protestánsok számára a templomépítést azokon a helyeken, ahol legalább száz nem katolikus család lakott, további feltétel volt, hogy elegendő anyagi erővel rendelkezzenek imaházak, lelkész- és tanítólakások felépítéséhez, valamint a lelkészek és tanítók ellátásáról is tudjanak gondoskodni, anélkül, hogy az állami adóterhek megfizetése csorbát szenvedne;

¹ Bertényi Iván - Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, Maecenas Kiadó, 1993, 313.o.

² A jozefinizmus kifejezés szűkebb értelemben használatos II. József egyházpolitikai rendszerére, tágabb értelemben az általa bevezetett intézkedések egész rendszerét is ezzel az elnevezéssel illetik.

³ Így nevezték azokat a keleti keresztényeket, akik az ellenreformáció idején nem fogadták el a katolikus hitvallást és nem egyesültek a katolikus egyházzal. Más néven őket nevezik ortodox, illetve görögkeleti keresztényeknek. Azokat a keleti keresztényeket, akik unióra léptek a katolikus egyházzal görög katolikusoknak hívják.

- a megépíthető templomok inkább imaházak voltak, hiszen azoknak sem tornya, sem harangja, sem utcára nyíló bejárata nem lehetett;
- a közhivatalnoki tisztségek betöltése esetén ettől kezdve vallási szempontokat nem lehetett érvényesíteni, „*kizárólag az érdeemet, a tehetséget s a becsületes és keresztényi életet kell mérlegelni.*”⁴
- a protestánsoktól nem követelték meg továbbiakban a decretális esküben Máriára és a szentekre való hivatkozást;
- a nem katolikusokat nem lehet kényszeríteni katolikus istentiszteleten, szertartáson való részvételre.
- a vegyes házasságkötés során a protestáns félnek nem kellett reverzálást adnia. A vegyes házasságokból származó gyermekek vallási neveltetéséről az alábbiak szerint rendelkeztek: amennyiben az apa katolikus volt akkor valamennyi gyermeket (fiúkat és lányokat egyaránt) katolikus hitben kellett felnevelni, ha az anya volt katolikus és az apa nem, akkor a gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását és a szerint kellett őket nevelni.
- megszüntették a katolikus püspökök felügyeleti jogát a protestáns lelkészek fölött, ezen túl saját suprintendenseik felügyelete alá tartoztak a keresztelés tekintetében is.
- a protestánsok zsinatokat is tarthattak a tárgyalandó ügyek előzetes bejelentését követően azzal a feltétellel, hogy a zsinaton egy katolikus és egy nem katolikus királyi biztosnak is jelen kell lennie.

II. Józsefnek a lelkiismereti szabadság iránt való elkötelezettségéről tanúskodik az, hogy halálos ágyán valamennyi rendelkezését visszavonta három rendelet kivételével, amelyek között szerepelt a Türelmi Rendelet is, melynek bevezető sorai szintén tanúsítják meggyőződését a lelkiismereti szabadság biztosításának fontosságáról. „*Mivelhogy meg vagyunk győződve arról, hogy minden kényszer, amely az emberek lelkiismeretére erőszakkal hat, mindennél ártalmasabb, ezzel szemben az olyan helyes türelem, amelyet a keresztényi szeretet javall, mind a vallásra, mind az államra igen nagy haszon forrása [...]*”

Valláspolitikai döntései nyilvánvalóan a protestánsok számára kedveztek, míg a katolikus egyház érdekeit sértették. A katolikus egyház érdekei védelme érdekében maga VI. Pius pápa

⁴ A Türelmi Rendelet szövege megtalálható Dr. Tusor Péter: *Katolikus egyház a 18–19. századi Magyarországon*, egyetemi jegyzet, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet 2008, 35-40.o. http://histor.btk.ppke.hu/down/hist_eccl_lib-2.pdf

1782 márciusában Bécsbe utazott, hogy a katolikus érdekek sérelmére hozott döntéseit az uralkodó visszavonja. II. József azonban a pápai látogatás hatására sem változtatott valláspolitikai döntésein. A pápa II. Józsefhez való utazását hívják fordított Canossa-járásnak is.⁵ Később tovább javult a protestánsok helyzete. „1786-tól szabad lett tornyot építeni és harangot használni. 1787-től már a templomajtó is nyílhatott az utcára.”⁶

A protestánsok helyzete II. József uralkodását követően

A Türelmi Rendelet bár jelentős mértékben javította a protestánsok helyzetét, a rendeletben biztosított vallásszabadság az uralkodó akaratától függött, hiszen az királyi rendeletben került szabályozásra, törvényi szabályozás nem garantálta az így nyert vallásszabadságot.

II. Józsefet a trónon testvére II. Lipót (1790-1792) követte, aki 1790 júniusára országgyűlést hívott össze, ahol 70 törvénycikket fogadtak el, melyből hat foglalkozott vallási kérdésekkel, ezek közül kiemelkedik az 1790/91. évi XXVI. törvénycikk, mely a protestánsok (evangélikusok, reformátusok) helyzetét rendezte.⁷

- helyreállította teljes mértékben az 1608-as és 1647-es törvények által biztosított vallásszabadságot, az 1647 után keletkezett vallási tárgyú törvényeket, rendeleteket hatályon kívül helyezte;
- biztosította az országban „*bármilyen rendű és állapotú*”⁸ személyeknek a nyilvános vallásgyakorlás jogát, megszüntette a különbséget a nyilvános és magán vallásgyakorlás között;
- a protestánsoknak nem kellett részt venniük katolikus körmeneteken, istentiszteleteken;
- engedélyezték, hogy a protestánsok alsóbb és felsőbb szintű iskolákat létesítsenek, fenntartsanak, működtessenek;
- lehetővé tette a protestánsok számára a közhivatal viselését, azáltal, hogy úgy rendelkeztek, hogy a hivatalokat valláskülönbségekre tekintet nélkül el lehet nyerni „a

⁵ Az eredeti Canossa-járás során a pápa által kiátkozott IV. Henrik német-római császár kereste fel VII. Gergely pápát Canossa várában, 1077 januárjában. A császár a vár kapuja előtt télidőben mezítláb, fedetlen fővel, szőrcsuhában siránkozott három napon keresztül, hogy a pápa fogadja vissza az egyházba.

⁶ Szatmári-Karmanoczkai Emília: *A magyar protestantizmus helyzete a 18. században, tekintettel a Patay-család egyházi szerepére* Sárospataki Füzetek, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2009/4. szám, 115.o. www.patakarchiv.hu/cariboost_files/patfu_CC_88z_2009_4.pdf

⁷ A görög nem egyesült vallású keresztényekre vonatkozó szabályozást a XXVII. és az 1791. évi LX. törvénycikk tartalmazta.

⁸ Balogh Margit-Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005*, História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005, I. kötet, 131.o.

magyar állam iránt érdeemesült és a törvény által megkívánt minősítéssel bíró honfiaknak.”⁹

- a protestánsok a decretális esküt Máriára és a szentekre vonatkozó záradék nélkül tehették le.
- a templomok, iskolák és lelkészlakások birtoklását a fennálló helyzet alapján szabályozta a törvénycikk, amennyiben valaki erőszakkal kívánta megváltoztatni egy templom birtoklását azzal szemben a törvény 600.- Ft pénzbüntetés kiszabását rendelte;
- engedélyezte a protestáns hitre való szabad áttérést, erre irányuló szándékot azonban be kellett jelenteni a királynak, ugyanakkor „szigorú büntetés” került kilátásba helyezésre annak, aki protestáns hitre való felvételre csábított;
- vegyes házasságokból származó peres ügyekben csak katolikus egyházi bíróság járhatott el, ugyanakkor amennyiben a házasfelek mindegyike protestáns volt az ilyen házassági perek a protestánsok saját egyházi bíróságához tartozott ezen túl;
- a vegyes házasságokból származó gyermekek vallásáról szóló rendelkezés szerint, ha az apa katolikus volt, valamennyi gyermeke az ő vallását követte, ha az anya volt katolikus, akkor csak a fiúgyermek követhették az apa vallását. A törvénycikk tehát nem kötelezően írta elő nem katolikus apa esetén a fiúgyermek vonatkozásában az apa vallásának követését csak lehetőségként, szemben a Türelmi Rendelettel, ez a szabályozás a későbbiekben lehetőséget adott visszaélésekre, elkeresztelésekre.
- engedélyezte a protestánsok számára zsinatok tartását a tárgyalandó ügyek előzetes bejelentésének feltételével, valamint királyi biztos jelenlétében, a zsinaton alkotott kánonok és szabályok azonban csak a király jóváhagyásával válhattak érvényessé;
- lehetővé vált minden korlátozás nélkül a peregrináció.

Lipót halálát követően I. Ferenc (1792-1835) került a magyar trónra, aki nem követte elődjei – II. József és II. Lipót – türelmes egyházpolitikáját. „A francia forradalom radikalizálódásának idején a katolikus egyház azt hirdette magáról, hogy ő a monarchia, a rend, a változatlanosság alappillére, a reformáció pedig a forradalmakkal mutat hasonlóságot. A magyar protestánsok sem mások, mint lázongók, forradalmárok”¹⁰ I. Ferenc uralkodása alatt a

⁹ Balogh Margit-Gergely Jenő: i.m. 134.o.

¹⁰ Szatmári-Karmanoczki Emília: i.m. 118.o.

1792-ben kiadott helytartótanácsi rendelet értelmében a vegyes házasságok esetében a katolikus papok ismét elvárták, hogy a protestáns fél adjon reverzalist gyermekei katolikus hitben való neveléséről. A rendelet szerint, amennyiben a vegyes házasságból származó gyermekeket nem katolikus hitben nevelték, akkor elrendelheték akár a szülőktől való elvételt is.

Az 1790/91. évi XXVI. törvénycikk az áttérések kapcsán arról rendelkezett, hogy az ilyen eseteket be kell jelenteni az uralkodónak, valamint szigorú büntetést helyezett kilátásba azok számára, akik katolikusokat próbáltak a protestáns hitre való áttérésre ösztönözni. A helytartótanácsi rendelet felrótta a protestáns prédikátoroknak, hogy a templomaikban nem akadályozzák meg a protestáns hitre áttérni szándékozó katolikusok megjelenését. Az ebből fakadó áttérések ugyanis beleegyezés nélkül, valamint az előírt hathetes oktatásról szóló bizonyosságlevél nélkül történtek. A rendelet előírta, hogy a protestáns lelkészeknek meg kell akadályozniuk a katolikus személyek protestáns imaházakban istentiszteleten való részvétel céljából történő megjelenését, amennyiben ehhez beleegyezést nem nyertek, illetve igazolást nem kaptak. A protestáns lelkészek többnyire azzal védekeztek, hogy nem ismerik az említett személyeket. Ezért a katolikus hívekről a helyi plébános által készített jegyzéket küldték a protestáns lelkészek részére. Pénz- illetve börtönbüntetést helyezett a rendelet kilátásba a szabályozás áthágóival szemben.

A vegyes házasságkötéssel kapcsolatos vita a reformországgyűléseken

A magyar nemesség és I. Ferenc közötti ellentétek miatt az uralkodó 1812 és 1825 között országgyűlés összehívása nélkül kormányozta az országot. A polgári társadalmi rend megteremtését célzó törekvések között helyet kapott több vallási kérdés is a reformországgyűléseken, köztük pedig a protestánsok számára az egyik legsérelmesebb terület volt a vegyes házasságok kérdése.

Első alkalommal az 1832-36-os országgyűlésen került sor konkrét tervezet megvitatására a vegyes házasság szabályozásáról. A tervezet szerint a vegyes házasságból származó gyermekeknek 18 éves korukig az apa vallását kell követniük, ezt követően szabadon dönthetnek arról, mely vallást kívánják követni. Végző elfogadásának azonban a felsőház és a király vétőjoga útját állta.

Az 1839-40-es országgyűlés elé újabb javaslat került betérjesztésre, mely szerint a vegyes házasságot a vőlegény vallása szerinti pap előtt kell megkötni, a gyermekek pedig az apa vallását kell, hogy kövessék. A király azonban nem szentesítette ezt a megoldást sem.

A katolikus egyház a vegyes házasságkötések során azt a gyakorlatot folytatta, mely szerint csak akkor adott a pap áldást a házasságra, ha a protestáns fél reverzálist ad. Amennyiben a protestáns fél nem volt hajlandó reverzálist írni, akkor a pap csak passzív asszisztenciát végezhetett, vagyis a templomon kívül, liturgikus ruha és áldás nélkül vehette tudomásul a házassági nyilatkozatot.

Törvényi szabályozás az 1843-44-es országgyűlésen került elfogadásra. Az 1844. évi III. törvény az 1792-es helytartótanácsi rendeletben szereplő kérdéseket szabályozta újra.

- A törvény értelmében, aki 18. életévének betöltéséig protestáns nevelésben részesült, annak vallása nem lehet többé vita tárgya.
- Érvényesnek mondták ki a protestáns lelkészek előtt megkötött vegyes házasságokat is visszamenőlegesen 1839. március 15. napjától.
- Lehetővé tették a katolikus vallásról protestáns vallásra való áttérést királyi engedély és hathetes oktatás nélkül is. Az áttérést kétszeri nyilatkozattétellel korlátozták. Eszerint az áttérő saját egyházközségének lelkésze előtt, maga által választott két tanú jelenlétében kinyilatkoztatja áttérési szándékát. Négy héttel később az áttérő által választott ugyanazon, vagy másik két tanú előtt meg kellett ismételnie nyilatkozatát. A lelkésznek mindkét nyilatkozatról bizonyáglevelet kellett kiadnia, amennyiben a lelkész ezt nem tette meg a tanúk állíthatták ki a bizonyáglevelet. Az áttérő által választott vallás lelkészének be kellett mutatnia a bizonyágleveleket, ennek hiányában az áttérés nem történhetett meg. A törvényi rendelkezések értelmében az áttéréseket a Helytartótanácson keresztül az uralkodó felé be kellett jelenteni. E törvényi rendelkezés alapján a katolikus hitről a protestáns hitre való áttéréseket összeírták és nyilvántartották, mivel azokat nem tartották kívánatosnak.